

גבינת גויים

פתיחה

המשנה בעבודה זרה, דנה באיסור גבינת גויים:

"אמר רבי יהודה, שאל רבי ישמעאל את רבי יהושע כשהיו מהלכין בדרך, מפני מה אסרו את גבינת הגויים? ... אמר לו, מפני שמעמידין אותה בקיבת עבודה זרה. אמר לו, אם כן, למה לא אסרו בהניה? והשיאו לדבר אחר; אמר לו: ישמעאל אחי, היאך אתה קורא 'כי טובים דודין מיין' (שיר השירים א', ב) או 'כי טובים דודיך מיין'? אמר לו: כי טובים דודיך מיין. אמר לו: אין הדבר כן, שהרי חברו מלמד עליו – 'לריח שמניך טובים' (שיר השירים א', ג)" (פ"ב משנה ה).

ר' ישמעאל מתחמק ממתן תשובה על טעמה של הגזירה, ומנסה להעביר את הדיון לתחומים אחרים. הגמרא על אתר שואלת מדוע התחמק ר"י משאלה זו:

"אמר עולא ואיתימא רב שמואל בר אבא **גזירה חדשה היא ואין מפקפקים בה**... דאמר עולא כי גזרתיה גזירה במערבא לא מגלו טעמא עד תריסר ירחי שתא דלמא איכא איניש שלא ס"ל ואתי לזלולי בה" (לה.)

בעקבות הסתרת טעם הגזירה, נחלקו התנאים בשאלה זו, וריבוי הטעמים בגמרא יוצר מחלוקות בראשונים בשני תחומים:

- מהו הטעם העיקרי להלכה שעומד בבסיס הגזירה?
- בהנחה שטעם מסוים עומד בבסיס האיסור, האם במציאות שהטעם לא קיים ניתן לבטל את הגזירה?

הנושא השני קשור לשאלה העקרונית האם במקרה שבטל הטעם ניתן לבטל את התקנה, ובעז"ה נדון בנושא זה בשיעור בנפרד. בשיעור זה, נעסוק בנושא הראשון, ונעיין בדברי האחרונים בעקבות נקודה זו.

טעמי הגזירה

כפי שכבר הזכרנו נחלקו האמוראים בטעם הגזירה על גבינת גויים:

"מאי גזירתא? אר"ש בן פזי אמר ריב"ל: **משום ניקור**... א"ר חנינא: **לפי שאי אפשר לה בלא צחצוחי חלב**, ושמואל אמר: **מפני שמעמידין אותה בעור קיבת נבילה**... רב מלכיא משמיה דרב אדא בר אהבה אמר: **מפני שמחליקין פניה בשומן חזיר**. רב חסדא אמר: **מפני שמעמידין אותה בחומץ**. רב נחמן בר יצחק אמר: **מפני שמעמידין אותה בשרף הערלה**" (שם).

מה פירוש הטעמים השונים?

ר' יהושע בן לוי טוען כי הגבינה נאסרה משום ניקור = גילוי. בשיעורים קודמים הזכרנו את ההלכה האוסרת לשתות יין מגולה, מחשש שמא נחש הטיל ארס לתוכו. הגמרא עסקה בסוגיה זו באריכות בדיון לגבי יין נסך, ומסתבר כי חשש זה היה מאוד מוחשי בימיהם.

ר' חנינא משווה את איסור גבינה לאיסור חלב נכרים, ונראה שהחשש נובע מאי ידיעה האם הגוי החליף את החלב בחלב טמא. אנו לא חוששים שהגבינה היא מחלב טמא היות וחלב טמא אינו מתגבן, אולם ר' חנינא חושש למצב שבו נשאר קצת חלב טמא בין הגומות של הגבינה, וכפי שמסביר רש"י:

"בין גומא של גבינה נשאר מן החלב... ויש לחוש שבגומות נשאר ממנו" (ד"ה לפי שא"א)¹.

הטעם השלישי המופיע בגמרא מובא בשם שמואל, ולדעתו הגבינה אסורה הואיל ומעמידין אותה בעור קיבת נבילה. יש לשים לב, שמואל אינו אוסר את הגבינה משום שיש ערבוב בין בשר וחלב אלא מטעם אחר. אם הבעיה הייתה איסור של בשר וחלב הרי הגבינה הייתה אסורה מהתורה ולא היה צורך שחכמים יגזרו על כך. מהו אם כן טעמו של שמואל? מסביר הרמב"ם:

"ואם העמיד בעור הקיבה, איסור זאת הגבינה אינו משום בשר בחלב, כי בשר בחלב אינו אוסר אלא בנותן טעם, כמו שנבאר בחולין, **ואמנם נאסר בגלל שחיטת נכרי, ולא נאמר בזה אחד מששים, מפני שהוא מעמיד, ופעולת הנבילה ניכרת, וכאילו הגבינה כולה נבילה**. לפי שהדבר האסור אם התערב עם המותר, והיתה פעולת זה הדבר האסור גלויה וניכרת ולא אבד במיעוטו ולא נעלם, הרי הוא יאסור הכל, ואפילו היה הדבר האסור מעט השיעור, ולא יאמר אז לא אחד מששים ולא אחד ממאה, על דרך מה שביארנו בשני מערלה באומרם כל המחמץ והמתבל וכו', והמעמיד יותר חזק ממחמץ ומתבל, וכך אמרו, הכל הולך אחר המעמיד" (פירוש המשניות פ"ב משנה ה).

הרמב"ם מסביר שאין במקרה זה איסור של בשר וחלב הואיל והאיסור המתערבב כל כך מועט, ורק במקרה שיש לאיסור השפעה על התערובת אנו אוסרים את המאכל. האיסור כאן נובע מהנבלה עצמה, וכפי שאומר הרמב"ם "וכאילו הגבינה כולה נבילה". ההשפעה היא בפעולת העמדה של הגבינה, ולמרות שאין טעם בגבינה הרי ישנה השפעה רבה על המוצר הסופי.

מדוע אם כן, הגבינה אסורה רק מדרבנן והרי המעמיד שלה הינו נבילה! אלא שיש לזכור שקיבת בהמה אינה אסורה מדאורייתא. בלשון הגמרא (לד): הקיבה של הבהמה היא פירשא בעלמא ולכן אינה אוסרת. חכמים גזרו במקרה כזה והשוו את שחיטת הנכרי לנבילה וכפי שכותב הרמב"ם בהמשך פירושו:

1 יש לציין שהרמב"ם לא הבין כך את דברי ר' חנינא. לפי דברי הרמב"ם בפיהמ"ש ר' חנינא חשש לערבוב של חלב טמא בדיוק כמו חלב עכו"ם, ושיטה זו לא התקבלה להלכה כי קיימא לן שחלב טמא אינו מתגבן.

(מאכלות אסורות פ"ג, הלכה יג).

בעקבות דברים אלו, עולה השאלה האם יש לאסור גבינות שלא מעמידים אותם על ידי קיבת בהמה. לכאורה במציאות של ימינו שכבר לא מייצרים גבינות בדרך זו היה מקום להתיר אכילת גבינות גויים. הרמב"ם מתייחס לשאלה זו וכותב:

"גבינה שמעמידין אותה העכו"ם בעשבים או במי פירות כגון שרף התאנים והרי הן ניכרין בגבינה הורו **מקצת הגאונים שהיא אסורה שכבר גזרו על כל גבינת העכו"ם בין שהעמידו בדבר אסור בין שהעמידו בדבר המותר** גזירה משום שמעמידין אותה בדבר האסור"^(שם)

נעיר, כי כפי שכבר הזכרנו, שאלה זו קשורה לדיון האם אומרים בטל הטעם בטלה התקנה. בסוגיית גבינת גויים הראשונים התעסקו בשאלה זו, וכך כותב הרשב"א בתשובה:

"וגבינה של כותים, לא ידעתי טעם המתירים לכם. בלתי אם יטעו בטעם שנאמר עליה בגמרא: שהוא מפני שמעמידין אותה בעור קיבת נבלה. ויאמרו הטועים האלה: כי עכשיו שאנו בקיאים בהם שאין מעמידין אותם אלא בעשב ידוע, בטל הטעם ונסתלק האיסור. וזה טעות בידם. מפני שאיסור גבינה של כותים נעשה במנין החכמים אור עולם רבותי הקדושים. וכל דבר שנאסר במנין, אף על פי שבטל טעם האיסור, אין אדם רשאי לבטלו ואפי' אם נמנו עליו ב"ד אחרים, אין ב"ד רשאי לבטלו, אלא א"כ הב"ד האחרון גדול מן הראשון בחכמה ובמנין. כמ"ש בע"ז בפרק אין מעמידין (לז). ועוד: כי באיסור גבינה, כבר נאמר טעם אחר: מפני תערובת חלב טמא, שנשארו בין נקבי הגבינה בתוכה"^(ח"ד, קו)

גישת תוספות בנוגע לפסיקת ההלכה שונה משיטת רוב חכמי ספרד. ר"ת סבר שהטעם העיקרי לאיסור גבינת גויים הוא משום ניקור- גילוי. הואיל והיום לא חוששים כלל למאכלים ומשקים מגולים כך אין גם מקום לחשוש לגבי גבינת גויים:

"ואור"ת כי עכשיו לא מצינו טעם פשוט לאיסור בגבינת העובד כוכבים דהא טעם האיסור הוה משום ניקור... וכן פסק ר"ח וכן בסדר תנאים ואמוראים פסק הלכה כריב"ל בל"מ... וליכא למיחש נמי משום עירוב חלב טמא כדפרי' לעיל (גבי) שלא (עמד) כפרש"י שהרי אין העובדי כוכבים שוטים לערב בו חלב טמא מאחר שאינו עומד אלא ודאי אין הטעם אלא משום נקור. ואנו שאין נחשים מצוין בינינו אין לחוש משום גלוי. ואין לומר דדבר שבמנין הוא וצריך מנין אחר להתירו- כי ודאי הוא כשאסרו תחלה לא אסרו אלא במקום שהנחשים מצוין כמו שאפרש לקמן גבי יין נסך. וגם בהרבה מקומות יש שאוכלים אותם מפני שמעמידין אותם בפרחים. וגם גאוני נרבונו התירו אותם במקומן מטעם שמעמידין אותם בפרחים.

מיהו במקומנו שמעמידין בקיבה אומר הרב ר"י בן הר"ר חיים שיש טעם קצת לאסור מפני שמולחין הקיבה בעורה ואיכא איסור דבשר בחלב דמליח הרי

"אמנם קיבת הנבילה עצמה הרי היא מותרת, לפי שהיא פרשא בעלמא, רצוני לומר בבחינת הפרשה ופסולת, ואינה מגוף הבהמה. ולפיכך מותר לנו לקנות קיבת הגויים ולהעמיד בה הגבינה, וכן אם ראינו גוי שהעמיד החלב בקיבה עצמה מותר לנו לאכול את הגבינה הזאת. ואין מועיל בזה הפרסום, ולא הכרע הסברה, אלא ראיית העין"^(שם)

הרמב"ם מדגיש שהקיבה עצמה אינה איסור אלא פירשא, ולכן אם ישראל מבצע את אותה פעולה או שהוא נמצא באיזור אין כלל איסור. חכמים גזרו על גבינה הואיל וגזרו על שחיטת נכרי שהיא כנבילה².

לעומת הסבר הרמב"ם, תוספות פירשו את דברי שמואל בדרך שונה:

"וא"ת מאי איריא נבלה אפי' שחוטה נמי אסורה משום בשר בחלב! וי"ל דדוקא נקט נבלה דאז איכא בה איסורא דאורייתא, אבל בשחוטה משום בשר בחלב ליכא איסורא דאורייתא דצונן בצונן הוא ואע"ג דאוקומי קא מוקים אינו אסור אלא מדרבנן" (ד"ה מפני).

התוספות מסבירים כי מכיון שאיסור בשר בחלב מדאורייתא הוא רק בבישול, לכן אילו היה מדובר בבשר כשר היה מדובר בגזרה לגזרה. מכיון שמדובר בבשר שהוא נבילה הרי שיש לנו חשש של איסור תורה ולכן חכמים גזרו באופן כללי.

נעיר כי רוב הראשונים (ראשוני ספרד וראשונים נוספים) פירשו את הגזירה כדברי הרמב"ם, ויתכן והמחלוקת בהסבר דברי שמואל מהווה את היסוד למחלוקת כאיזה טעם לפסוק להלכה אותה נראה להלך.

נסכם את שני הפירושים בנוגע לטעמו של שמואל:

רמב"ם- אין חשש של בשר וחלב הואיל ואין נותן טעם בגבינה. הגזירה היא משום שחיטת נכרים, שאנו מחשיבים את הבשר כנבילה והואיל והוא מעמיד הוא משפיע על התוצר הסופי ואוסר אותו.

תוספות- אין חשש של בשר וחלב הואיל ומדובר על גזירה לאיסור דרבנן. יש כאן בעיה של ערבוב בשר שאינו כשר- נבילה ולכן חכמים גזרו על ההרחקה.

כאיזה טעם פוסקים

נחלקו הראשונים מהו הטעם העיקרי להלכה. הרמב"ם פוסק את טעמו של שמואל:

"וגבינת הגויים מותרת, שאין חלב בהמה טמאה מתגבן. אבל בימי חכמי משנה גזרו על גבינת הגויים, ואסורה מפני שמעמידין אותה בעור הקיבה של שחיטתן שהיא נבילה. ואם תאמר והלא עור הקיבה דבר קטן הוא עד מאוד בחלב שעמד בו, ולמה לא ייבטל במיעוטו- מפני שהוא המעמיד את הגבינה, והואיל ודבר האסור הוא שהעמיד, הרי הכול אסור כמו שיתבאר... האוכל גבינת הגויים, או חלב שחלבוהו ואין ישראל רואהו - מכין אותו מכת מרדות"

2 דברי הרמב"ם מיוסדים על שיטת הר"י מיגאש כפי שניתן למצוא אותם בראשונים על אתר. ראה לדוגמה בדברי התוספות ר"ד על דף לה, א.

מהמים. בייצור הגבינה מבצעים שינוי בצורת הקזאין (סוג של חלבון) הנמצא בחלב, כך שהם נדבקים יחד ונעשים גוש ששוקע בתחתית התמיסה.

כיום אנו יודעים שישנם שתי דרכים להכנת גבינה:

- גיבון אנזימי- מוסיפים אנזים שמפרק את חלקיקי החלב.

- גיבון חומצתי- משנים את רמת ה- pH של החלב על ידי החמצתו. בדרך זו חלקיקי הקזאין נפרדים ושוקעים בתחתית התמיסה.

מבחינת התוצאה, שני התהליכים יוצרים גיבון אך מדובר בשני סוגי תהליכים שונים. כפי שהסברנו העמדה בקיבת נבלה היא דרך לבצע את התהליך הראשון, בדיוק כפי שניתן להפיק את האנזים גם מעשבים או פרחים.

קוטג' של גויים

באופן עקרוני ניתן להכין את כל סוגי הגבינות בשתי הדרכים שתוארו לעיל. בפועל, מייצרים את הגבינות המלוחות והקשות בדרך של גיבון אנזימי ואת הגבינות הרכות והקוטג' בדרך של גיבון חומצתי. בעקבות כך עולה השאלה האם יתכן שהגזירה של גבינת גויים נאמרה רק על דרך הייצור הראשונה ולא נאמרה על גבינות שייצרו על ידי גיבון חומצתי? לכאורה התשובה הינה כי חכמים לא חילקו בגזירתם, אך מאידך יתכן שמדובר על סוג שונה לחלוטין של גבינה.

מדברי ערוך השולחן (יר"ד קט"ז) והחכמת אדם (נג"ל) משמע שאין לחלק בין סוגי הגבינות, וגם גבינה שיוצרה על ידי השהייה וחיסום אסורה. את הסברה לחלק בין סוגי הייצור מעלה הרב פיינשטיין בתשובה לשאלה האם ניתן להתיר גבינת קוטג' של גויים:

"הנה בדבר הגבינה בשם קאטעד טשיז שאמרתי לכתרה שיש טעם להקל לומר שלא היתה בכלל איסור גבינה הוא בזה. דהא עיקר הטעם הוא מפני שמעמידין אותה בעור קיבת נבלה... אבל א"כ יש טעם גדול שרק הגבינות שצריכין לאיזה העמדה אך במקום העמדה בעור קיבה מעמידין בפרחים, בזה פליגי על גאוני נרבונא ואסרי משום ששייך בהו לגזור משום המעמידין בדבר האוסר, אבל הגבינות לבנות שא"צ להעמדה מנתינת איזה דבר כלל דמעצמם מועמדים במשך הזמן ומחום המקום אינם בכלל האיסור כיון שלא שייך בהו הגזירה משום המעמידין בדבר האוסר שהרי הוא ענין גבינה אחרת של"ד להו לא בטעם ולא במראה ולא נאסרו מעולם כלל אף להרמב"ם..."

(אגרות משה יר"ד ח"ב, מח).

בהמשך התשובה הרב פיינשטיין מתייחס לעובדה שגם לגבינות אלו מוסיפים רנט כדי שיתגבן במהירות, אך לשיטתו אין זה אוסר.⁶

הוא כרותח ואני ראיתי מקומות שהן מעמידים בנבלת דבר אחר מליח" (ד"ה חדא).

ניתן לחלק את דברי ר"ת לשלושה חלקים:

1. הטעם העיקרי להלכה הוא משום גילוי, ודבר זה נלמד מכללי פסיקה.

2. ניתן למצוא מספר סיבות מדוע בימינו גזירה זו בטלה- א. היום לא חוששים כלל לגילוי. ב. הגזירה מתחילתה נתקנה רק במקום שהטעם רלוונטי אליו. ג. מצאנו שגאוני נרבונא התירו לאכול גבינת גויים הואיל ובמקומם עושים זאת בפרחים.³

3. יש צדדים נוספים לאסור את הגבינה הואיל ויש חששות חדשות בענייני כשרות.

ברם, כפי שהזכרנו לעיל- רוב הראשונים פוסקים להלכה את טעמו של שמואל ולא את שיטת ריב"ל. כמו כן הרמב"ם וראשונים נוספים אסרו גם במקום שמטמינים בעשבים וסוברים שבטל הטעם לא בטלה התקנה. כמו כן, יש לזכור את הנקודה השלישית שגם אם אומרים שגבינת גויים מותרת יש לבדוק את הרכיבים הואיל ויכול להיות שממש הכניסו לגבינות מיוחדות איסור.

האור זרוע מביא באריכות את דברי ר"ת וכן את מנהג נרבונא אך הוא מסיים את הסימן באמירה החדה:

"מיהו אנו בכל מקומותינו בארץ כנען נוהגים איסור בגבינות הגויים ובקיבת נבילה וחלילה לשום ירא שמים להתיר דבר זה כי בכל ארצות כנען פשט איסור" (פסקי ע"ז סימן קפ"ו).

בצורה דומה פוסקים השו"ע והרמ"א להלכה:

"גבינות העובדי כוכבים, אסרום מפני שמעמידים אותם בעור קיבת שחיטתם שהיא נבלה. ואפילו העמידוהו בעשבים, אסורה. הגה: וכן המנהג, ואין לפרוץ גדר, אם לא במקום שנהגו בהם היתר מקדמונים" (יר"ד קט"ו, ב).

למה להעמיד את הגבינה בקיבה?!

כפי שראינו היה נהוג בתקופת התלמוד להעמיד את הגבינה בתוך קיבת בהמה. בימינו מציאות זו נשמעת רחוקה אך בעבר זו הייתה הדרך המקובלת להכנת גבינה.⁴ בעבר, כדי להפוך חלב לגבינה היו מוסיפים את החומר הנקרא מסו ובימינו הכוונה למילה הלועזית רנט. הדרך הקדומה להפקת המסו הייתה בעזרת מיצי קיבה של עגל יונק. מיצי הקיבה מכילים אנזים בשם כימוזין שהוא יוצר את תהליך הגיבון,⁵ וזאת על ידי חיתוך שרשראות החלבון וכתוצאה מכך הפרדתם וניתוקם

3 יש לציין שחכמי נרבונא לא התירו מטעמו של ר"ת. לדעת חכמי נרבונא הטעם העיקרי בגמרא הוא טעמו של שמואל- משום העמדה בקיבת נבלה וההיתר נובע שבמקומם מעמידים את הגבינה בעשבים.

4 הסברים אלו מבוססים על מאמרים שהופיעו בתוך הקובץ- 'בנתיב החלב' (עורך- הרב זאב וייטמן) על ידי תנובה.

5 אנזים נוסף שניתן להפיק ממנו את הגבינה הוא פפסין וניתן להפיק ממיצי קיבה של עגל בוגר.

6 הסברות שהוא מעלה הינם- 1. זה נועד רק לזרז את התהליך אך אין בכך צורך מחייב. זה נועד לטובת המוכר (לזרז את התהליך) ולא לטיב הגבינה. 2. מכיוון שהרוב נגרם על ידי החום הרי זה מסייע בעלמא. 3. דין זה וזה מעמיד שאינו אוסר.

בסיום התשובה, כותב ר' משה שיש חוששים גם לטעם שמובא בגמרא שאסרו בגלל צחצוחי חלב שהתערבב בגבינה. לאור זאת הוא כותב שלאוכלים חלב עכו"ם אין חשש מטעם זה (וגם לפי שיטתו לגבי חלב עכו"ם), אך בשורה התחתונה הוא מסתייג ממתן היתר כללי:

"אבל להמקילין בחלב הקאמפאניעס שלא להחשיב לחלב עכו"ם ובארתי שהדין נוטה כן, הרי אין בהו צחצוחי חלב אסור ולכן יש טעם גדול להקל. מ"מ למעשה איני אומר בזה היתר אבל גם איני מוחה בהמקילין מאחר שיש טעם להיתר והוא מלתא דרבנן, וגם הא יש גאונים שהתירו לגמרי ויש לצרף שיטתם שלא למחות... אבל לפרסם שיש מקום להתיר ודאי אינו מן הראוי. ידידו מוקירו, משה פיינשטיין" (שם).

הרב פיינשטיין לא כותב בתשובתו סברה לאסור את הקוטג', והוא מעמיד את השיטה העיקרית שיש להתיר סוגי גבינה אלו. ברם, הוא אינו מעוניין לפסוק היתר כללי בעניין זה, ומצד מדיניות ציבורית אין לפרסם אך גם אין להורות להחמיר במקומות שלא יקפידו על כך.⁷

*
* כל הזכויות שמורות לשיבת הר עציון, תשס"ט *
* עורך: אביעד בינשטוק *
*
* בית המדרש הוירטואלי *
* מיסודו של *
* The Israel Koschitzky Virtual Beit Midrash *
* האתר בעברית: <http://www.etzion.org.il/vbm> *
* האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org> *
*
* משרדי בית המדרש הוירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5 *
* דואל: office@etzion.org.il *

7 ישנם אחרונים שקיבלו את דברי האגרות משה ואפילו יותר מכך והורו שאין בעיה במקרים אלו (מספר רבנים מכשרות OU).